

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Українська Академія Наук

Тілея

Науковий вісник

Збірник наукових праць

- Історичні науки
- Філософські науки
- Політичні науки

Випуск 61 (№ 6)

Київ – 2012

УДК 902 «637» (477+470.61+479)

Литвиненко Р.О.

Кавказ і Надчорномор'я: лінії синхронізації для фіналу середньої бронзи

Обґрунтовується система синхронізації культури Бабине з культурами Північного і Південного Кавказу, що будується на підставі аналогій у матеріальній культурі, насамперед окремих категорій гарнітуру прикрас, зброї та знарядь праці. Наголошується на тому, що краще розроблена відносна та абсолютна хронологія середньої–пізньої бронзи Степу може правити за хронологічний репер для культур Кавказу.

Ключові слова: Надчорномор'я, Кавказ, середній бронзовий вік, хронологія, культури Бабине, Гінчі, Лола, Кармірбердська, Тріалеті.

Дослідження початку XXI ст. зробили ще очевиднішими можливість хронологічного зіставлення старожитностей перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи Кавказу і Східноєвропейського Степу. Причому, на противагу давно усталеній для енеоліту–середньої бронзи традиції приміряти хронологію степових культур до кавказької, фінал середньої – початок пізньої бронзи демонструє зворотний вектор зв'язку, коли пам'ятки Степу реально виступають хронологічними реперами для культур Кавказу. Така ситуація зумовлена об'єктивним рівнем дослідженості археологічних пам'яток порівнюваних регіонів. Одним з надійних орієнтирів для зіставлення кавказьких пам'яток зі степовими виступають культури, що входять до блоку посткатакомбних утворень півдня Східної Європи, перш за все лолінська і бабинська (дніпро–донська бабинська – ДДБК) [25]. Оскільки лолінсько–кавказькі паралелі вже знайшли певне висвітлення в літературі [8;26;27], зупинимось на оцінці зв'язків Бабине–Кавказ.

Особливе значення у зіставленні степових пам'яток фіналу середньої бронзи з кавказькими мають пам'ятки гінчинської культури гірського Дагестану й Чечні, з матеріальним комплексом якої певною мірою перегукуються згадані степові культури. Рання ДДБК порівнянна з пізнім етапом Гінчі за такими аналогіями (рис. 1): бронзові окуляроподібні підвіски та спіральні (пружинні) браслети; моніста з бронзових спіральних пронизок і бляшаних рурок, фаянсового бісеру, сегментованих пронизок, намистин з виступами (двох– і трьохріжкових) і пелюсткових, просвердлених іклів тварин і зубів оленя; фігурні пряжки (гачкові – у Бабине, кільцеві у Гінчі); крем'яні вузьковиїчасті вістря стріл; точильні бруски з кріпленнями на кінцях (проточинами – у Бабине, отворами – у Гінчі) [1,с.71, рис.3,21;5;6;7;9;18;19;20;21; и др.]. Близький список аналогій (у чомусь ширший, а в чомусь вузьчий) демонструють Гінчі й Лола [8;26,с.153].

Для синхронізації розвинутої/пізньої фази Бабине з Гінчі даних небагато. Такими можна вважати кільцевидно–вузькопланкову пряжку з поховання 6 у рові Левенцівської фортеці (рис. 1) [3;9;18], а також керамічну амфору з бабинського поховання 5 Левенцівського I ґрунтового могильника (рис.2,1) [2;4], що викликає стійкі асоціації з гінчинським посудом (рис.2,2–3) [19,рис.69;71]. Звернемо увагу також на можливе свідомо прямого кавказького імпорту, досить несподіване, враховуючи віддаленість знахідки від передбачуваного місця виготовлення (Ремонтирська могила п. 7 на Криворіжжі): велика посудина типу корчі з кулясто–біконічним тулубом, забезпечена парою ручок, і відокремленою через уступ високої лійчастою шийкою; поверхня має чорно–коричневе лискування, а придонна частина вкрита шаром рідкої глиняної обмазки з грубими похилими розчосами (рис.2, 5) [23;24].

Повної аналогії цій посудині, абсолютно чужій для Бабине, в керамічному комплексі гінчинської культури знайти не вдалося та й сподіватися на це, за відсутності жорстких стандартів виробництва за доби бронзи, було б не виправданним. Проте у розглянутій корчі втілено всі діагностичні риси гінчинської керамічної традиції, а тому

Рис. 1. Бабинсько–кавказькі паралелі в матеріальній культурі

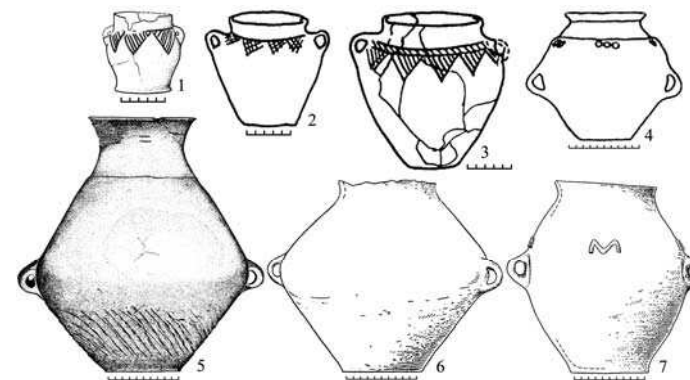

Рис. 2. Бабинсько–гінчинські паралелі у керамічному комплексі.

Бабине: 1 – Левенцівка I п.5; 5 – Ремонтирська могила п.7; Гінчі: 2–3 – гірський Дагестан; 4, 6–7 – Південно–Східна Чечня.

найближчі відповідники їй знаходяться саме на Північно–Східному Кавказі (рис.2, 4, 6–7) [19,рис.91;92]. Надзвичайно дбайливе ставлення до цієї, безсумнівно, цінної посудини підтверджується фактом її використання після пошкодження і ремонту. Крім наведених аналогій, звернемо увагу й на деякі подібності у способах декорування бабинської та гінчинської кераміки, що відбивають загальні епохальні тенденції, зокрема в техніці рельєфних наліпів (одинарних або подвійних піптів–шишечок, валикових фігур–знаків).

Усі наведені дані дозволяють говорити про загальну синхронність ДДБК з пізньою Гінчі. Верхній хронологічний рубіж ДДБК і Гінчі також має збігатися, адже вони змінюються культурами (відповідно, покровською зрубною і каякентсько–хорочоївською), які, в свою чергу, демонструють певну синхронність (однакові типи пруткових браслетів, жолобчастих скроневих підвісок, сурм'яних підвісок і бісеру тощо) [13;15;17;26;28].

Запропонована нами схема хронологічного співвідношення бабинської та гінчинської культур [15] знайшла своє продовження і розвиток у праці М.В. Рисіна [29]. Виділивши у періодизації металооброби середнього бронзового віку Кавказу чотири етапи (початковий усепенський, фінальний усепенський, привільненський і костромський), дослідник співвідніє привільненський етап з розвиненим періодом степових катакомбних культур/груп – донецької, середньодонської, передкавказької, з ялинковим декором кераміки (у цьому переліку автор помилково об'єднує пам'ятки розвиненого і пізнього катакомбних періодів – Р.Л.), а костромський – з пізньокатакомбним і бабинським (переважно раннім) горизонтом.

У світли хронологічних зіставлень Бабіне–Кавказ відзначимо також, нехай і нечисленні, паралелі між ДДБК і південно–кавказьким регіоном, зокрема могильниками бедено–тріалетської спільноти («вітучої пори» – Тріалеті, Цицямурі, Цицкаррой (фаянсові бородавчасті пронизки та різкове намисто, обсидіанові вузьковийчасті вістря стріл). У чергове звернемо увагу також на Ханларський могильник, звідки походить кільцевидно–вузькопланкова пряжка, яка дозволяє намітити синхронізацію не лише з розвиненими бабинськими пам'ятками, але й відповідними горизонтами Гінчі й Лоли [22;3;11;29]. Запропоновану лінію синхронізації Бабіне–Тріалеті додатково підтверджує й та обставина, що тріалетсько–беденська спільнота на Південному Кавказі змінюється кармірбердською культурою (КБК), серед ранніх пам'яток якої виділяється курган в Ошакані, який містив бронзові двоскладові вудила з пластинчастими псаліями типу Гази [10;12,с.176,рис.5], що дозволяє синхронізувати ранню КБК з культурами бойових колісниць Євразії¹, які, за нашими уявленнями, хронологічно слідує за раннім горизонтом посткатакомбних культурних утворень ДДБК – Лола – Крива Лука [14;15;16;26]. Звичайно, наявних матеріалів ще замало для остаточних висновків, проте накопичення нових даних, сподіваємося, дозволить перевірити запропоновану хронологічну схему.

Список використаних джерел

- Багаев М.Х. Новый могильник эпохи бронзы в Чечено–Ингушетии / М.Х. Багаев // Новое в археологии Северного Кавказа. – М.: Наука, 1998. – С. 66 – 74.
- Братченко С.Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы / С.Н. Братченко. – К.: Наук. думка, 1976. – 251 с.
- Братченко С.Н. Пряжки эпохи поздней бронзы и их северокавказские формы / С.Н. Братченко // Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита – бронзы Средней и восточной Европы: матер. конф.: В 2 ч. – СПб., 1995. – Ч. II. – С. 8 – 26.
- Братченко С.Н. Ливенцовский могильник I / С.Н. Братченко, Э.С. Шарфутдинова // ИАИАНД в 1998 г. – Вып. 16. – Азов, 2000. – С. 160 – 215.
- Виноградов В.Б. Бельтинский могильник эпохи бронзы (вопросы хронологии) / В.Г. Виноградов, Б.М. Хашегульгов // Проблемы хронологии погребальных памятников Чечено–Ингушетии. – Грозный, 1986. – С. 6 – 24.
- Виноградов В.Б. Бельтинский могильник эпохи бронзы (материалы раскопок 1978, 1980 гг.) / В.Б. Виноградов, Б.М. Хашегульгов // Погребальный обряд древнего и средневекового населения Северного Кавказа. – Орджоникидзе, 1988. – С. 78 – 98.
- Гаджиев М.Г. Памятник гинчинской культуры у сел. Гагатыль / М.Г. Гаджиев // Древние культуры Северо–Восточного Кавказа. – Махачкала, 1985. – С. 81 – 100.
- Гак Е.И. Металлокомплекс памятников посткатакомбного горизонта Предкавказья / Е.И. Гак, Р.А. Мимоход // Новейшие археологические и этнографические исследования на Кавказе: матер. Междунар. науч. конф. – Махачкала, 2007. – С. 89–94.
- Ильюков Л.С. Костяные пряжки эпохи поздней бронзы из Дагестана / Л.С. Ильюков, Р.Г. Магомедов // Вестник Дагестанского научного центра. – 2010. – №39. – С. 47 – 53.

¹ Звернемо увагу і на таку переконливу паралель у поховальному ритуалі кармірбердської та колісничних культур, як розміщення у двох кутах могильної ями шкур/опудал (череп з гомілками) пари упряжних тварин. Щоправда, на Південному Кавказі упряжна пара не обов'язково представлена кінями, це можуть бути й бики [12, рис.6].

10. Калантарян А.А. Результаты раскопок 2002 г. в Ошакане / [А.А. Калантарян, У.А. Мелконян, А.С. Жамкоян, Ф.С. Бабаян, А.С. Пилопосян, А.Г. Канесян] // Археология, этнография и фольклористика Кавказа: матер. междунар. конф. – Эчмиадзин, 2003. – С. 112 – 122.

11. Калмыков А.А. Роговые и костяные пряжки и подвески лолинской культуры / А.А. Калмыков, Р.А. Мимоход // МДАСУ. – Луганськ: Вид–во СЛУ, 2005. – №4. – С. 201 – 234.

12. Кушнарева К.Х. Новая датировка кармирбердской культуры Кавказа / К.Х. Кушнарева // Археологические вести. – Вып. 14. – М.: Наука, 2007. – С. 166 – 183.

13. Литвиненко Р.А. Сурьмяные подвески в памятниках степной бронзы и их кавказские аналоги / Р.А. Литвиненко // Между Азией и Европой. Кавказ в IV–I тыс. до н.э.: матер. конф. – СПб.: Изд–во Государственного Эрмитажа, 1996. – С. 98 – 101, 191.

14. Литвиненко Р.А. К проблеме хронологического соотношения памятников синташтинского круга и КМК / Р.А. Литвиненко // Комплексные общества Центральной Евразии в III–I тыс. до н.э.: региональные особенности в свете универсальных моделей: матер. к междунар. конф. – Челябинск: Изд–во Чел. ун–та, 1999. – С. 130 – 134.

15. Литвиненко Р.А. Культура Бабино (многоваликовой керамики) и ее место в системе бронзового века юга Восточной Европы / Р.А. Литвиненко // Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация: матер. междунар. науч. конф. – Самара, 2001. – С. 161 – 169.

16. Литвиненко Р.А. Культурные области Бабино и Синташты: к проблеме хронологического соотношения / Р.А. Литвиненко // Урало–Поволжская лесостепь в эпоху бронзового века: сборник статей посвященный 60–летию В.С. Горбунова. – Уфа: Изд–во БГУ, 2006. – С. 92 – 105.

17. Луньков В.Ю. Погребальные комплексы с сурьмяными подвесками эпохи поздней бронзы юга Восточной Европы / В.Ю. Луньков, В.Ю.В. Лунькова // Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 19: Пастушеские скотоводы восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы (историография, публикации). – Воронеж: Изд–во Ворон. ун–та, 2005. – С. 148 – 159.

18. Магомедов Р.Г. Фигурная костяная пряжка из Ирганайского могильника / Р.Г. Магомедов // Памятники древнего искусства Дагестана. – Махачкала, 1990. – С. 44 – 49.

19. Магомедов Р.Г. Гинчинская культура. Горы Дагестана и Чечни в эпоху средней бронзы / Р.Г. Магомедов. – Махачкала: Изд–во ДНЦ РАН, 1998. – 379 с.

20. Марковин В.И. Новый памятник эпохи бронзы в горной Чечне (могильник у сел. Гатын–Кале) / В.И. Марковин // Древности Чечено–Ингушетии. – М.: Изд–во АН СССР, 1963. – С. 49 – 135.

21. Марковин В.И. Северо–Восточный Кавказ в эпоху бронзы / В.И. Марковин // Археология: В 20 т.: Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии, Ранняя и средняя бронза Кавказа. – М.: Наука, 1994. – С. 287 – 333.

22. Махно Е.В. Пастовое намисто з катакомбного поховання на Компанійцевському могильнику / Е.В. Махно, С.Н. Братченко // Археологія. – 1977. – Вып. 24. – С. 53 – 60.

23. Мельник А.А. Отчет Криворожского музея о раскопках 1988 г. – НА ІА НАНУ. – №1988/214.

24. Мельник А. Кто мы?.. Криворожье до Кривого Рога (по материалам археологических раскопок) / А. Мельник. – Кривий Ріг, 2003.

25. Мимоход Р.А. Блок посткатакомбных культурных образований (постановка проблемы) / Р.А. Мимоход // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України: матер. II–ї Луганської міжнар. історико–археологічної конф. – Луганськ: Шлях, 2005. – С. 70 – 74.

26. Мимоход Р.А. Лолинская культура финала средней бронзы Северо–Западного Прикаспия / Р.А. Мимоход // РА. – 2007. – №4. – С. 143 – 154.

27. Мимоход Р.А. Лолинская культура: хронология и происхождение / Р.А. Мимоход // Проблемы хронологии и периодизации археологических памятников и культур Северного Кавказа: XXVI «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа. – Магас, 2010. – С. 247 – 250.

28. Мимоход Р.А. Радиоуглеродные данные финально–катакомбных погребений могильника Манджикины–I и некоторые вопросы датирования памятников рубежа эпохи средней и поздней бронзы Северо–Западного Прикаспия / Р.А. Мимоход, Н.И. Шишлина // Древний Кавказ: ретроспекция культур: тез. докл. Междунар. науч. конф. (XXIV Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа). – М., 2004. – С. 124 – 127.

29. Рысин М.Б. Связи Кавказа с Волго–Уральским регионом в эпоху Бронзы (проблемы хронологии и периодизации) / М.Б. Рысин // Археологические вести. – Вып. 14. – М.: Наука, 2007. – С. 184 – 220.

30. Litvinenko R.A. The Problem of Chronological Correlation between Sintashta Type and MRC Sites / R.A. Litvinenko // Complex Societies of Central Eurasia from the 3rd to the 1st Millennium BC. Regional Specifics in Global Models. – Vol. I. – Washington, 2002. – P. 170 – 188.

Литвиненко Р.А. Кавказ и Северное Причерноморье: линии синхронизации для финала средней бронзы

Обосновывается система синхронизации культуры Бабино с культурами Северного и Южного Кавказа, строящаяся на основе аналогий в материальной культуре, прежде всего отдельных категорий гарнитура украшений, оружия и орудий труда. Подчеркивается, что лучше разработанная относительная и абсолютная хронология средней–поздней бронзы Степи может выступать хронологическим репером для культур Кавказа.

Ключевые слова: Северное Причерноморье, Кавказ, средний бронзовый век, хронология, культуры Бабино, Гинчи, Лола, Кармирбердская, Триалети.

Lytvynenko, R.A. Caucasus and Northern Pontic: lines of synchronization for the ending of Middle bronze age

the system of synchronization of Babyne culture with cultures of Northern and Southern Caucasus, which is constructed on the base of analogies in material culture, first of all some categories of ornaments, the weapon and instruments are proved. It is emphasized, that the better developed relative and absolute chronology of an Middle–late bronze age of Steppe can serve as a chronological reference point for cultures of Caucasus.

Key words: Northern Pontic, Caucasus, Middle bronze age, chronology, cultures Бабино, Гинчи, Лола, Кармирбердская, Триалети.

УДК 94(3):930.2 Драгоманов

Лагодзінський В.В.

Елліністичні студії Михайла Драгоманова

Досліджується процес становлення Михайла Драгоманова як антикознавця. Аналізується його праця «Очерки историографии в Древней Греции», яка була спробою узагальнити та систематизувати джерельну базу та сучасні йому дослідження з історії Давньої Греції. На основі дослідження робиться висновок, що дана праця переслідує не лише академічні, а й насамперед педагогічні цілі.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, історіографія, антикознавство.

Михайло Петрович Драгоманов відомий в історичній науці як політик, публіцист, етнограф, літературознавець, дослідник історії України і лише дотично, як дослідник історії всесвітньої, насамперед періоду Стародавнього світу та античності. Саме за тематикою Стародавнього світу Драгоманов захистив дисертацію «Імператор Тіберій»[5] та магістерську дисертацію «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит»[2] та розробив і читав курс історії стародавнього світу в університеті св. Володимира.

Дослідниками творчості Михайла Драгоманова цей відтинок його діяльності практично не досліджувався, оскільки основну увагу було прикуто до його політичної діяльності та досліджень з історії України. Так у ХХ–ХХІ століттях лише незначну кількість статей присвячено Драгоманову – досліднику всесвітньої історії. Так у першу чергу це статті А.Ігнат'євої О.Петречка, В.В.Ставнюка, С.П.Стельмаха, А.Толстоухова, В.Шульги, Т.О.Щербаня.

Найбільш повно оцінки Михайла Драгоманова щодо історії стародавньої Греції ми можемо дослідити, здійснивши аналіз його основної праці з цієї проблеми – «Очерк историографии в Древней Греции». Видрукувана в «Университетских известиях»[9], це найбільш закінчена його праця з античної грецької історії. Короткі і не завжди послідовні замітки з цієї теми, які знаходимо в архівах, не змінюють цих оцінок.

Появу цієї праці обґрунтовує сам автор, розпочинаючи її словами: «Будучи поставлен в необходимость преподавать студентам Киевского университета историю Греции в текущем академическом году, я должен был разбирать источники этой истории». Для нього це була перша спроба такого роду[9,с.4]. Працюючи над новим для нього курсом, Драгоманов був свідомий того, що й для студентів матеріал буде маловідомий, або ж і невідомий зовсім: «Сколько я мог убедиться, – зауважує він, – большинство поступающих в университет не имеет и самых общих представлений о важнейших греческих историках»[9,с.6].

Слід сказати, що обрана тема не була легкою і для самого викладача: університетська бібліотека була гарно укомплектована виданнями класичних текстів з філологічними коментарями[7,с.5–66], але, як зауважує Драгоманов, не завжди можна було знайти нові видання грецьких письменників, забезпечені коментарями історичними: «... я не всегда имел под рукою новые хорошие и снабженные историческими комментариями издания греческих писателей (наша библиотека богата изданиями только с филологическими комментариями)»[9,с.4]. Ще менше було в його розпорядженні спеціальних праць з обраної теми: «... еще меньше, – зауважує Драгоманов, – я имел в своем распоряжении собрание монографий об различных греческих историках»[9,с.4]. Самокритично налаштований, розуміючи складність задачі, котру він перед собою поставив, труднощі, які обумовлювалися уже вказаними обставинами, він зауважує: «Весьма многое замечательное у них [тобто в авторів згаданих вище монографій. – В.] должно было таким образом ускользнуть от моего внимания, многое я должен был взять на свой личный (неопытный, конечно) труд. Потому то в предлагаемых очерках должно быть много неполноты и других всяких несовершенств, независимо от несовершенств человеческих дел вообще»[9,с.5].